

APIE RIBĄ IR BERIBIŠKUMĄ DONALDO KAJOKO KŪRYBOJE

*tai laukas kur neliko jau ryškių ribų
o praeitie kaip nesvarbu keli tie
kalneliai praeiti o ateitie kaip nesvarbu
ir tie kalneliai kur dar toliuos plyti
tik šmėkšteli mintis: svarbiausia – mirsiu
bet ne riba ji taip saulėlydyje mirksniui
gelsvoj ražienoj šmėkšteli pelytė
„Rudenio ražienos“¹*

KARTOS PANORAMOJE

Debiutavęs eilėraščių rinkiniu *Žeme kaip viršūnėmis* (1980), Donaldas Kajokas užsirekomendavo kaip Gintaro Patacko, Antano A. Jonyno, Onės Baliukonės, Gražinos Cieškaitės, Kornelijaus Platelio, Nijolės Miliauskaitės kartos poetas, savo kūryboje ignoruojantis mastymo šablonais virtusių politinę ar tautinę ideologiją, neoromantinę stilistiką ir siekiantis lietuvių poezijoje menkai išbandytais būdais kalbėti apie pasaulį, reflektuoti santykį su kultūros istorija, filosofija ar religija, ieškoti universalesnių vertybinių orientyrų. Poezija Kajoko kūryboje tampa ypatinga mąstymo, filosofavimo forma, net gyvenimo praktikos būdu, kai nesitenkinama vien kūrybinės saviraiškos, socialinio protesto ar kokio nors jausmo išsakymo galimybe.

Pirmojoje Kajoko knygoje akivaizdi orientacija į avangardinę stilistiką – ją išduoda dažna ironija, šiurkštesnis sakinytis, aštresni įvaizdžiai. Turint omeny, kad Kajokas yra „tyliųjų sprogdintojų“ bendraamžis, debiutavęs vos porą trejetą metų vėliau nei Patackas, A. Jonynas, Almis Grybauskas ar Vytautas Rubavičius, nieko keista, kad pirmojoje knygoje jis tikriausiai mėgino identifikuotis su šia karta, pasak Viktorijos Daujotytės, „išsilaikyti ant tos bangos keteros“². Identifikacijos pozicijas galima apibendrinti: grakšti eilėraščio eilutė, improvizacinė eilėraščio technika, prie vyraujančios vertybių sistemos nepritampančio lyrinio subjekto laikysena, melagingos aplinkos atmetimas. Kritikai yra pastebėję dvejopą ankstyvųjų Kajoko eilėraščių santykį su savo kartos stilistika ir pasaulėjauta: tai ir pastangos kurti subjektyvią pasaulio viziją, kartais priartėjančią prie siurrealistinio vaizdo, ir siekis suvokti, įvertinti realybės prioritetus bei vertybių sistemą³. Vis dėlto iš šios dienos perspektyvos žvelgiant, tampa akivaizdu, kad Kajoko kūrybai neabejotinai turėjo įtakos kaip tik ypatingas santykis su realybe ir vertės suvokimas. Pokalbyje su Vilniaus universiteto studentais Kajokas yra prisipažinęs, kad didžiulį įspūdį kūrybinio kelio pradžioje jam yra dariusi poeto Antano A. Jonyno kūryba, tačiau savo paties kūrybinio debiutu neįsijautęs didelio pasitenkinimo⁴. Atsižvelgiant į dvejopą (ir dvejojantį) santykį su pasirinktais orientyrais, siekiamais rezultatais, galima brėžti Kajoko kūrybai svarbių idėjų ir stiliaus punktyrą, suformuluotą pirmosios knygos bei sutvirtintą vėlesnėse autoriaus knygose: *Lapkritis veidrodyje* (1985), *Tylinčiojo aidas* (1988), *Žuvusi avis* (1991), *Drabužėliais baltais* (1994), *Mirti*

¹ Donaldas Kajokas, *Meditacijos*, Vilnius: Vaga, 1997, p. 247.

² Viktorija Daujotytė, „Eilėraščių yra“, *Literatūra ir menas*, 1980, Nr. 52, p. 13.

³ Viktorija Daujotytė, Ten pat; Virginija Balsevičiūtė, „Vaizduotės ir atminties vizija“, *Literatūra ir menas*, 1986, Nr. 1, p. 6.

⁴ Susitikimas su Donaldu Kajoku (pokalbis), *Literatūra* (lt.php/žurnalas/skaitymai/archyvas).

reikia rudenį (2000), rinktinėje *Meditacijos* (1997), esė *Komentariai* (1990), *Dykinėjimai* (1999), *Lietaus migla Lu kalne* (2002). Trumpai ši programa galėtų būti nusakyta ir kaip pozityvios mąstymo bei kūrybos krypties paieškos, kurioms būdinga orientacija į klasikinės, patikrintas kultūros vertybes, ir kaip netradicinis, avangardo pasaulėjautos ir stilistikos atnaujintas santykis su lietuvių poezijos tradicija.

Bendra avangardinio meno koncepcija kūrybos procese neišvengiamai turi svarbų neigimo, destrukcijos* ir dekonstrukcijos** mechanizmą¹. Vytautas Kavolis avangardinio meno koncepciją yra siejęs su menininko savos patirties eksperimentu: avangardinis eksperimentas kūrėją atsieja nuo vyraujančių laiko tendencijų, palikdamas jį autonomišku eksperimentuotoju². Autonomiško, nuo vyraujančių lietuvių literatūros tendencijų atsiskyrusio eksperimentuotojo vaidmuo gana tiksliai apibūdintų ir rinkinių *Žeme kaip viršūnėmis* bei *Mirti reikia rudenį* autorių. Vis dėlto Kajoko kūrybą, pakankamai nuoseklią avangardinės stilistikos požiūriu, yra stipriai veikusi Rytų tema, kuri ne tik praturtino jo poezijoje svarstomų filosofinių klausimų bei motyvų lauką, bet ir suteikė svarbią motyvaciją jo patirties eksperimentui – atvėrė naujus akiračius mąstymo ir kūrybos paieškai. Kinų išminčių, tokių kaip Konfucijus ar Laozi, gvildenami etikos, žmogiškumo, socialinio suinteresuotumo ar nesuinteresuotumo klausimai, itin senų dvasinio tobulėjimo, savianalizės, meditacijos būdų paieška ir autentiška patirtis, budizmo tiesų apmąstymai suteikė Kajoko kūrybai ypatingą turinį. Šį turinį apibendrintų ir dvasinės praktikos eksperimentas, neatsiejamas nuo eilėraščio formos, įkūnijančios pačią eksperimento praktiką, pačią dvasinio gyvenimo formą, bei teoriniai religinės ir filosofinės minties modeliai, kurių apybraižas galima perskaityti autoriaus esė knygoje ir kurie, akivaizdu, motyvuoja jo dvasinio eksperimento pasirinkimą poezijoje. Iš tiesų, svarbiausia Kajoko kūryboje Rytų patirtis – meditacija – nukreipė jo poeziją itin originaliu keliu ir privertė susitelkti ties avangardiniam menui neįprastais dalykais, kitaip tariant, privertė išaugti iš avangardo pasaulėjautos ir stilistikos primetamų negatyvių, destruktyvių tendencijų išsaugant savo patirties tyrinėjimo unikalumą.

Šiandieną Kajoko kūryba suvokiama kaip užimanti atskirą nišą lietuvių poezijoje – telkianti vis dar menkai reflektuotą*, bet akivaizdžiai aktualų Rytų ir Vakarų kultūrų bei mąstymo sistemų dialogą. Į šį dialogą Kajokas įneša ir autentišką baltiškosios pasaulėjautos, ir XX amžiaus pabaigos individo, europiečio, patirtį. Kitaip nei Valentino Sventicko pristatyta „sąstingio tyliųjų sprogdintojų“ programa, kurioje šalia avangardinio eksperimento ryškėja socialinis angažuotumas** ir individo maištas, Kajokas savo į meditaciją orientuota kūryba pasirodo kaip autorius, kuris su „tyliųjų sprogdintojų“ programa itin savitai komunikuoja. Jo poezijoje ir esė socialumas apskritai nėra svarbus žmogaus egzistencijos matmuo, tai nebent neišvengiamas kultūros istorijoje susiformavusių ryšių su empirine tikrove, gamtos ir istorijos fenomenais tinklas, apmąstomos ir kūrybiškai interpretuojamos žmogiškųjų santykių su aplinka formos. Vis dėlto verta dėmesio lieka pati atmetimo ir atsiribojimo reakcija, kuri po Patacko, A. Jonyno, Grybausko ir Rubavičiaus poetinių debiutų neatrodo atsitiktinė. O štai dar įdomesnėje pozicijoje atsiduria Kajoko poezijos individas,

* Destrukcija (lot. *destructio* – griovimas) – irimas, ardymas, griovimas. (Red.)

** Dekonstrukcija – tai semiotinė kultūros teorija, kurią savo darbe *Apie gramatologiją* (1967) pagrindė prancūzų filosofas Jacques'as Derrida (Žakas Derida). Dekonstrukcijos tikslas – suardyti, paneigti opozicijų hierarchiją. Kitaip tariant, dekonstrukcija yra decentralizacija – centro naikinimas. Jai rūpi sugriauti dabartinę metafiziką, nes ji pagrįsta logocentrizmu kultū. Pagal Derridą, centro nėra, jis tik fikcija, yra daug prasmų, daug centrų, sąveikaujančių tekstų; viskas yra tekstas, o kultūra – tekstų suma. (Red.)

¹ Richard Murphy, „The Avant-garde Poetics of Negation and Meaninglessness“, *Theorizing the Avant-garde. Modernism, Expressionism, and the Problem of Postmodernity*, Cambridge University Press, 1999.

² Vytautas Kavolis, *Žmogus istorijoje. Epochų signatūros*, Vilnius: Vaga, 1994, p. 328.

* Reflektuoti (lot. *reflectere* – atspindėti) – susikaupus mąstyti. (Red.)

** Angažuotumas – įsitraukimas, nusiteikimas. Angažuoti(s) (pranc. *engager* – įpareigoti, įdarbinti, investuoti, t. t.) – į(si)traukti, į(si)veltį, į(si)painioti. (Red.)

kuriam svetimas bet koks maištingumas ir maištas. Tačiau kaip tik „tyliųjų sprogdintojų“ suformuotoje kalbos eksperimento, ironijos ir pokšto erdvėje šį individą tampa įmanu apčiuopti ir atpažinti. Kajoko kūryboje jis pasirodo komplikuo­ tų kalbos struktūrų erdvėje, panašiai kaip ir A. Jonyno poezijoje, ir tai byloja apie tokio indivi­ do neįprastumą. O svarbiausia – šio indivi­ do patirtis, susijusi su meditacijos turiniu ir forma, yra paties individualumo fenomeno ignoravimas, kartais net ir neigimas, verčiantis atsigręžti į visuotinius individualumo pamatus – į individualumo kaip pasaulio pažinimo ir mąstymo būdo dėsnius.

Požiūriu į individą Kajokas bene radikaliausiai transformuoja lyrinio subjekto statusą šiuolaikinėje lietuvių poezijoje, iš pagrindų supurtydamas kertines jo suvokimo ir reprezentavimo formas. Kito tokio, taip stipriai atsitraukusio nuo savojo „aš“, nuo egocentrinų tikrovės recepcijos, savęs raiškos formų, lietuvių poezijoje dar nebuvo. Pastarojo dešimtmečio kūrybos panoramoje nebent dar ryškėtų Miliauskaitės poezijos mergytė, sugebanti žvelgti į save iš nuotolio, iš laiko perspektyvos, tokiu pat objektyviu žvilgsniu kaip ir į supantį pasaulį. Rytų kultūrose vėdiškos ir budistinės filosofinės sistemos išugdyta meditacijos praktika, ko gera, bus esminė, motyvuojanti tokią Kajoko poezijos indivi­ do poziciją. Meditacijos patirtį liudytų ne tik Kajoko eilėraš­ čio pobūdis, įvairūs pasažai šia tema esė knygo­ se ir autentiški liudijimai pokalbiuose¹, bet ir aukštesniosios realybės, glūdinčios žmogaus „aš“ gelmėje, suvokimas bei pastanga į šią realybę sutelkti savąjį mąstymą, kuris be meditacijos įgūdžių yra nenuoseklus, blaškomas empirinės patirties smulkmenų². Autentiška meditacijos patirtis, kurią savo eilėraš­ čiu siekia perteikti autorius, yra ypatinga ir tuo, kad verčia peržiūrėti klasikines, Vakarų kultūros pamatuose glūdinčias indivi­ do savivokos nuostatas, grįstas loginėmis žmogaus ir pasaulio, subjekto ir objekto opozicijomis. Vakarų Europos kultūra ir filosofija grįstos šių opozicijų, jų kuriamos vertybių hierarchijos apmąstymu ir interpretavimu. Graikijoje užgimusi fundamentali indivi­ do kategorija siejama su proto, loginio mąstymo prioritetų suklestėjimu prieš mitą, tad iš esmės siejama su istorijos pradžia³. Krikščionybė, paveldėjusi šią helenizmo laikų sampratą, indivi­ do savivoką bene radikaliausiai sustiprino, interpretavo ir išplėtojo sukurdamą precedento* neturinčią individualistinę pasaulėžiūrą, grįstą indivi­ do ir pasaulio dichotomija⁴. Tuo tarpu Rytų kultūrų filosofijos, meditacijos praktikai šios opozicijos apskritai nėra svarbios, kaip nėra svarbus proto bei logikos prioritetas pažinimo procese apskritai. Atvirkščiai, budistinė meditacijos praktika nepasitiki spekuliatyvinėmis*** proto galiomis, iškreipiančiomis tikrąjį, vidinį savęs pažinimo kelią, todėl siekia proto galias kontroliuoti ir nuraminti, idant indivi­ das netrikdomas savo *ego* įpročių kuo įvairiapusiškiau patirtų buvimo *čia* ir *dabar* pilnatvė⁵. Vakarų pasaulio požiūriu suvokiama istorija tokioje patirtyje apskritai nėra svarbi, todėl apmąstymų lauke nefigūruoja. Kajoko esė nuolat polemizuojama**** su „vikria proto beždžionėle“, perdėm suabsoliutinta Vakarų mąstyme, o jo požiūris į istoriją tiek esė, tiek poezijoje suspenduotas požiūriu į indivi­ do patiriamą *čia* ir *dabar*, šią buvimo akimirką, atsiveriantį pasaulį.

Prasidėjusi kartos atpažinimo ženklais pirmojoje knygoje, maždaug nuo antrojo ir trečiojo rinkinių Kajoko poezijos programa išauga į originalią pasaulėžiūrinę ir stilistinę sistemą. Aprėpdama esminius gyvenimo ir kūrybos klausimus, Kajoko poezija ne tik praplėtė avangardinės stilstikos diapazoną, kai

¹ Susitikimas su Donaldu Kajoku (pokalbis), ten pat.

² Domine Keown, „Meditation“, *Buddhism*, New York: Oxford University Press, 1996, p. 90–91.

³ Louis Dumont, „Genezė I“, *Apie individualizmą*, Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 36.

* Precedentas (lot. *praecedens* – einantis priešakyje) – jau buvęs panašus faktas, įvykis, kuriuo galima pasiremti. (Red.)

** Dichotomija – loginis kokios nors visumos padalijimas į dvi dalis. (Red.)

⁴ Ten pat, p. 43.

*** Spekuliatyvinis, spekuliacinis – kuris stengiasi surasti tiesą abstrakčiu protavimu, nesiejamu su praktika ir patyrimu. (Red.)

⁵ Domine Keown, ten pat, p. 92–93.

**** Polemizuoti – dalyvauti polemikoje, ginčytis. (Red.)

septintajame ir aštuntajame dešimtmečiais vėl aktualus tapo meno autonomijos nuo ideologinės nomenklatūros, nuo įsigalėjusių kūrybos šablonų klausimas, bet ir sutvirtino į klasikinės mąstymo ir kūrybos tradicijas besiorientuojančią literatūros dalį, labiau sustiprėjusią ir ryškiau atsiskleidusią devintajame ir dešimtajame dešimtmečiais. Savo kūrybos programa – meno kalba kurti individualią, intelektualiai nuoseklią, platų literatūrų ir kultūrų lauką aprėpiančių klausimų erdvę – Kajokas yra artimas kitiems savo kartos poetams: Gražinai Cieškaitei, Kornelijui Plateliui, Nijolei Miliauskaitei, esė pobūdžiu – ir prozininkui Antanui Ramonui. Išskirtinis domėjimasis Rytis ir filosofija, ypač kalbos filosofija, Kajoko poezijos programą nukreipė savitu keliu – filosofiškas atsiribojimas nuo daiktų, nuo empirinės aplinkos paviršių į save, į vidines savęs patirties esmes, meditacijos praktika sąlygojo originalų, klasikinius būties parametrus liečiantį poezijos turinį, kuris avangardinės eilėraščio technikos transformacijose įgijo netikėtą raišką. Knygose *Lapkritis veidrodyje* ir *Tylinčiojo aidas* jau galime aiškiau atpažinti meditacijos patirties savitai transformuotą maištingąją avangardo stilistiką. Ši forma pasižymi net keletu stilistinių principų. Intelektualinis ar lingvistinis pokštas Kajokui yra ne mažiau pajėgūs byloti apie sudėtingą žmogaus gyvenimo turinį nei rūsčiomis intonacijomis paženklintos ištarmės. Paradoksas bei ironija pasitelkiami perteikti pasaulio ir žmogaus prigimties prieštarinėjimui, juokingoms žmogaus pastangoms protu išsemti jį supančių pasaulio prasmų jūrą. Viena iškalbingesnių stilistinių priemonių – pauzė, žyminti staiga nutrūkusią mintį – atlieka panašų į paradoksą judesį Kajoko eilėraščio sintaksėje:

*paskutinis varpo dūžis –
ir tyła užlieja pievą...*

*ir tyloj toj savo pienę
tyliai šlamščia triušis
„Bažnytkaimis“¹*

Pauzė išryškina prieštarinąją situaciją: didingą ir orią rimtį, užliejusią pievą, ir netikėtą priešpriešą – triušį, kurio vaizdas priverčia stabtelėti ir nusišypsoti. Daugtaškis ir pauzė sukuria ypatingo žvilgsnio ir požiūrio perspektyvą: nepaisydamas gamtos rimties ir didingumo, triušis šlamščia pienę vien pakludamas savo prigimčiai. Lyrinis šio eilėraščio subjektas nepasirodo jokiais kitais būdais, o tik atskleisdamas savo požiūrį į situaciją, stebėdamas ją ir reflektuodamas. Triušis su piene – tai tik objektai lyrinio subjekto perspektyvoje. Trumpas eilėraštinis daugtaškis ir pauzės yra padalytas į dvi dalis, kurios paradoksaliai kontrastuoja viena su kita suteikdamos dėmesį į skirtingus reiškinius. Ironija, kurią grindžia priešingų teiginių apvertimas, sukuria iš esmės dvejetainę vertinimo galimybę: juoką, kylantį iš netikėto triušio pasirodymo eilėraštinio avanscenoje*, ir rimtį, kuri seka po juoko, suvokus, kad juokas – tik banalus tokios situacijos įvertinimas, nes pasaulis, nepaisant žmogaus jam primetamų vertinimų, yra pats sau vertingas su savo tvarka ir taisyklėmis. Ironija daugelyje Kajoko eilėraščių priartėja prie paradokso, teigiančio tam tikrą dviprasmiškai išsakytą gyvenimo išmintį ar filosofinę mintį. Lyrinis subjektas taip pat nesiima pateikti vertinimo, eilėraštinis baigiamas be jokių apibendrinimų ir komentarų, tarsi paties paradokso sušmėžavimas ir būtyų pagrindinis tikslas, priverčiantis suklusti ir susimąstyti. Lyrinis subjektas nedalyvauja eilėraštinio kuriamame pasaulėvaizdyje, nes perteikiama kūrinių idėja sako: žmogus nėra svarbiausia pasaulio dalis, visos kitos yra ne mažiau svarbios. Todėl, užuot veikęs, dalyvavęs pasaulio įvykiuose ir vertinęs juos,

¹ Donaldas Kajokas, *Meditacijos*, p. 186.

* Avanscena – priekinė teatro scenos dalis. (Red.)

Kajoko poezijos individas linkęs pasitenkinti stebėtojo pozicija. Atidžiai ir su meile stebimas pasaulis atsiveria ne mažiau ryškiomis reikšmėmis nei atsivertų žmogui aktyviai veikiant jame. Gyvas lyrinio subjekto, autoriaus *alter ego**, santykis su eilėraštyje išsakoma idėja atsiskleidžia kaip paradokso kuriama reikšmė – juoko ir rimties sugretinime vos vos suplevenusi išmintinga šypsena.

Audinga Peluritytė, *Senieji mitai, naujieji pasakojimai*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2006, p. 79–85.

---

* *Alter ego* (lot.) – antrasis aš; artimas bičiulis, bendramintis, žmogus, tiek artimas kam nors, kad gali jį pavaduoti. (Red.)